

Л.Павленко

Участь Є.Рихліка у русі національно-культурного відродження українських чехів у 1920-х рр.

На початку ХХ ст. Україна була надзвичайно строкатим у національному відношенні територіально-етнічним комплексом, у якому мешкали представники більше як 40 національностей. За приблизними підрахунками вчених, чисельність неукраїнської людності складала біля 5,8 млн., що становило майже 20 % від загальної кількості населення [1]. Кожна національна меншість мала свою історію і свою непросту долю. Особливу увагу сучасних дослідників привертають українські чехи, що з'явилися на Волині у 1860-х рр. Найбільш яскравою сторінкою історії чеських колоністів була відчайдушна спроба чеської інтелігенції відродити у 1920-х рр. свою національну культуру. Одним з організаторів і активних діячів культурно-просвітницького руху був видатний український вчений-славіст, етнограф, мово- і літературознавець Євген Антонович Рихлік. Запропоноване дослідження ставить за мету з'ясувати роль вченого у русі відродження українських чехів. Актуальність проблеми полягає в тому, що вона досі не була темою спеціального вивчення. Крім того, вперше детально розглядаються історичний розвиток та психологічний клімат чеського осередку Києва в середині 1920-х рр. Короткі згадки про участь Є.Рихліка у складному процесі культурного відродження українських чехів містить низка біографічних нарисів вітчизняних істориків, присвячених постаті вченого [2]. Запропоноване дослідження базується на документах карної справи Є. Рихліка, що зберігається у Державному архіві Чернігівської області (далі – ДАЧО), особової справи фонду Ніжинського інституту народної освіти Ніжинського відділу ДАЧО (далі – НВ ДАЧО), фонду Кабінету по вивченню національних меншостей при Етнографічній комісії Всеукраїнської Академії Наук архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії Національної академії наук України імені М. Рильського (далі – ІМФЕ НАНУ) та у наукових працях Є.Рихліка.

З чеською спільнотою України Є.Рихліка пов'язувало його національне походження (батьки були переселенцями із східно-чеських земель) та наукові інтереси, що охоплювали історію і культурну спадщину Чехії і, зокрема, її “української гілки”. Народившись у чеській колонії Вільшанка на Житомирщині, вчений вважав своєю рідною мовою чеську, фундаментом його

світорозуміння стали моральні та культурні цінності, привезені його батьками з Чехії. З дев'ятнадцяти років доля закинула юнака далеко від рідного села, на деякий час відірвавши від національних коренів. З 1907 р. він став студентом Київського університету св. Володимира, згодом – стипендіатом на здобуття професорського звання, і, нарешті, – приват-доцентом цього ж таки вузу, членом багатьох наукових установ Києва, відомим етнографом, славістом і педагогом [3]. У той час вчений значною мірою відійшов від національних інтересів чеських колоністів, частково втратив з ними зв'язок і своє майбутнє пов'язував переважно з українськими і російськими науковими колами. Але у 1920 р. сталися події, що перевернули все його подальше життя.

Через різке погіршення здоров'я та серйозне захворювання дружини Є.Рихлік був змушений звільнитися з навчальних закладів Києва, де він викладав з 1913 р., і вивезти родину на батьківщину у Вільшанку. Голова Етнографічної комісії академік А.Лобода від імені Української академії наук доручив йому, як члену комісії, під час вимушеної відпустки вивчати етнографію чехів на Волині і особливо україно-чеські етнографічні взаємини [4]. Ця експедиція планувалась у формі популярного на той час монографічного дослідження села.

Залишивши Київ, родина Рихліків влітку 1920 р. приїхала до Вільшанки і оселилась у родичів вченого. Повільно одужуючи, Є.Рихлік протягом 1921 р. спостерігав за життям села, налагоджував дружні стосунки з односельцями і аналізував їхні настрої. Вчений був вражений тим, як змінилось рідне село з часів його дитинства, коли кожна чеська громада на Волині була максимально замкненою для різних національних впливів, психологічно та економічно самодостатньою, мала зразкові господарства, бібліотеку чеської літератури та аматорський театр [5]. Професор Рихлік констатував значне зубожіння вільшанських родин порівняно з початком ХХ ст. Це було пов'язано з політичними зрушеннями в Україні, що негативно вплинули на економічну стабільність чехів. Внаслідок постійного некомпетентного втручання влади у налагоджений протягом багатьох років господарський процес, деякі сільськогосподарські та ремісничі галузі втратили свою прибутковість і занепали. У Вільшанці норма землі на душу населення була меншою за одну десятину, тому розкуркулення на селі не набуло таких трагічних масштабів, як в інших місцевостях. Але звістки від родичів та друзів з інших волинських колоній лякали і бентежили вільшан. Крім того, дуже болісно вдарило по чеських господарствах

податкове свавілля радянської влади. Примусові побори знекровили їхні господарства. Відомий у 1920-х рр. на Волині культурний діяч, збирач чеського фольклору, обдарований поет, автор сатиричних творів і військово-технічних винаходів С.Кржижанек так змальовував ситуацію в чеському радянському селі: “Вбогі люди, зігнувшись, попідтинню ходять. У лахмітті, ще не старий жебрак лякливо простягає руку за милостинею. Чути голос бідного хлопчика, що не їв кілька днів. Під очима в нього сині кола... Подивіться на бідний народ! Скільки лиха йому заподіяно! Кожен втратив бажання працювати. А якщо й працює, то лише з думкою про те, щоб самому вистачило... Народ страждає, люди налаштовані один проти одного.” [6]

Щодо культурного життя, Вільшанка знаходилась у ще гіршому становищі. Через постійний русифікаторський тиск, незацікавленість уряду у збереженні національно-культурної самобутності колоністів, недостатню забезпеченість села кваліфікованими вчителями, чеськими книгами нові покоління чехів втратили традицію національного виховання дітей. “Представники найстаршого покоління (від 50 років) весь час зберігали культурні традиції своїх батьків, принесені ще з батьківщини, та ще й досі охоче читають і, взагалі, виявляють звички культурних людей. Не можна цього сказати, за досить рідкими винятками, про середнє покоління (20-50 років), що пройшло вже ту русифікаторську школу, воно майже неписьменне, читати не має охоти, вороже ставиться до всього нового – чи то в сфері господарства, чи звичаїв, чи громадського життя. Алкоголізм тут надто поширене явище,” – писав Є.Рихлік [7]. Але найбільш непокоїли вченого наймолодші представники українських чехів, що знехтували всією системою моральних цінностей, яку так відчайдушно намагались вберегти їхні батьки. Про це з боєм розповідав С.Кржижанек у своєму сатиричному творі про Крошню Чеську: “...молоде покоління там марно розтринькує себе, забувши про повагу до старших та один до одного. У них збочене розуміння моралі, бо вони все топлять у горілці, а потім чути лише лайку, чвари та матюкання, звернене до бога... Там жінки молоді і дівчата дуже просто ставляться до любові – і нікого це тепер не дивує... А інші женуть самогонку та аж по землі повзають, доводячи свою освіченість і вправність у цьому мистецтві: всіх напоять до чортів і доведуть до п'яної бійки...” [8]

За роки русифікаторської політики Російської імперії на Волині була повністю знищена чеська шкільна мережа. Спроба київського чеського Товариства Я.А.Коменського під час першої світової війни

відтворити на Волині 30 національних шкіл закінчилась невдачею [9]. Російська школа, яка замінила ще у 1888 р. згідно з розпорядженням царського уряду чеську, була одним з основних засобів знищення чеської ідентичності в Україні [10]. Восени 1921 р. Є.Рихлік відвідав вільшанську школу і познайомився з її завідуючим Іваном Семеновичем Москвичевим та вчителями Галаєм і Васильєвим. У серйозній розмові про перспективи національної школи у чеських колоніях вчений довідався, що школа втратила свій авторитет серед батьків через відсутність викладання чеської мови та літератури і національного виховання. Пропозиція відтворити чеську школу не викликала в завідуючого підтримки, бо, за його словами, “це ненормальність – чеська школа з українською мовою” [11].

Є.Рихлік був розчарований, коли дізнався, що вже давно не існує сільського театру і бібліотеки, які були гордістю і радістю перших колоністів. Селяни не вміли читати чеською мовою, та й не було книжок. Коли вчений запитав в односельця, чому не зберегли театру, той відповів: “Чого це ви згадали? В такий час театр? Хіба воно треба? “Товариші” нам дають вистави постійно...” (Переклад українською тут і далі – наш.) [12] Жахливе становище освіти і культурного виховання підростаючого покоління вільшанських чехів, втрата ними національних коренів вразили і засмутили Є.Рихліка. Пізніше він згадував: “Я боявся, що чехи на Волині зникнуть як нація.” [13] І все ж таки сподівався, що є надія змінити ситуацію: “Молодь поки що не стала на краший шлях, але її можна врятувати.” [14]

“Рятування” він розпочав з приватних уроків чеської граматики та літератури для дітей. На цей час вчений мав величезний досвід вчителювання і зміг зацікавити не тільки своїх учнів, які швидко досягли успіху, а й їхніх батьків. Наступним його кроком була спроба привернути увагу місцевих органів влади до проблеми національного відродження чехів. У 1920 р. Є.Рихлік вступив до Учительського союзу і швидко став впливовим громадським діячем Житомирщини. 1 серпня 1921 р. з ініціативи чехословацького відділення Волинського губернського комітету Української комуністичної партії (більшовиків) у Сільському будинку Житомира був скликаний Перший з'їзд чехословацьких колоністів Волині, який отримав назву “З'їзд трудящих чехів”. Його організаторами були чеські комуністи з Москви Салат, Купа, Кржиж, Чермак та ін. Делегати з'їзду прагнули досягти вирішення економічних проблем і домовитись з радянською владою про прихильне до себе ставлення. Є.Рихлік приїхав на з'їзд з власної

ініціативи разом з відомим громадським діячем чеської спільноти України, колишнім директором чеської школи у Києві Боучеком. Коли організатори дізнались про присутність відомого київського професора, його запросили виступати з доповіддю перед делегатами. Скориставшись нагодою, Є.Рихлік розповів про свої спостереження, побоювання з приводу перспектив подальшого національно-культурного розвитку колоній, стан і завдання національної освіти, її нагальні проблеми: вчителі, підручники, матеріальна допомога та державне сприяння. “Ця промова мала значний успіх, звернула на мене увагу колоній, створила значну популярність”, – згадував вчений [15]. На думку дослідників, саме завдяки участі чеської інтелігенції з'їзд не перетворився на мітинг прокомуністичної бідноти, а став спробою досягнення компромісу між національною інтелігенцією і новим політичним режимом [16].

У 1923 р. сталися великі зміни у ставленні радянської влади до національних меншостей Радянського Союзу. У квітні відбувся XII з'їзд РКП(б), на якому мова йшла про запровадження нового політичного курсу партії у вирішенні національного питання, який увійшов в історію під назвою “коренізація”. Уряд проголосив свою готовність підтримати розвиток усіх національних культур на державному рівні. Внаслідок нової національної політики радянського уряду місцеві адміністрації змушені були звернути увагу на відсутність національних освітніх систем. Є.Рихлік одразу ж виступив з пропозицією зробити початкову школу у Вільшанці осередком національного виховання. Вже 31 березня 1923 р. Полонський повітовий відділ народної освіти доручив вченому організувати чеську трудову школу. Її відкриття планувалось на 1 жовтня 1923 р. Ціле літо працював професор Рихлік над шкільною програмою, розробляв новий курс з чеської мови та літератури. До того ж постали серйозні проблеми, пов'язані з організаторськими, господарчими і фінансовими питаннями. Слід додати, що під час приготувань до нового навчального року, згідно з рішенням місцевих органів влади, вчений не мав права на державне утримання до відкриття школи і працював безкоштовно майже півроку. З 10 травня 1923 р. Житомирським окружним відділом народної освіти Є.Рихліка було призначено завідуючим Вільшанською трудшколою. 1 жовтня школа готова була прийняти своїх перших учнів. “Я вважав, що національне виховання вільшанських чехів – це мій обов'язок перед ними”, - писав Є.Рихлік у 1931 р. [17]

Викладацьку роботу він сполучав із громадською діяльністю. З осені 1921 р. Є.Рихлік почав працювати у складі чеського

Вільшанського Комітету допомоги голодуючим, виконуючи обов'язки секретаря. Ідея створення подібної організації не мала успіху серед вільшан. Тоді комуністи вирішили використати авторитет професора Рихліка серед односельців і на черговому засіданні прийняли резолюцію: “Доручити т. Рихліку зробити місцевій Вільшанській Просвіті доповідь про утворення Комітету допомоги голодуючим та спонукати її взятися до роботи.” [18] Фактично, вчений взяв на себе весь обсяг громадського навантаження Комітету. Наприклад, під час підготовки і проведення у жовтні того ж року у Вільшанці благодійної вечірки на допомогу голодуючим, професор Рихлік майже самотужки вирішив усі проблеми: написав запрошення, дістав гас, умовив музик грати без платні, звернувся до місцевої пивоварної артілі з проханням надати безкоштовно пиво для продажу у фонд голодуючих, виступив на вечірці із вступним словом [19]. У червні 1923 р. Є.Рихлік став членом місткому Чуднівської райспілки Робітників освіти (далі – Робітос), що давало йому ще більше повноважень впливати на освітній процес у районі. 6 червня за дорученням райпарткому він брав участь у Житомирській окружній профсоюзній конференції Робітос як делегат від Чуднівського району. Вчений мав читати наукову доповідь про національну політику радянської влади. Для цього йому було необхідно детально вивчити ставлення партії до національних проблем з початку її діяльності до 1923 р. Ознайомившись з резолюцією XII партз'їзду про національну політику, професор Рихлік дійшов висновку, що існують великі розбіжності між офіційними лозунгами уряду про захист прав національних меншостей і фактичним ставленням до чехів [20]. Але про це він розповів лише у 1931 р., а на конференції був змушений говорити те, що хотіли почути представники влади.

Під час перебування на Житомирщині Є.Рихлік познайомився і підтримував зв'язки з представниками Чеської Місії, яка надавала реальну допомогу у справі чеського відродження на Україні. Як завідуючий Вільшанською трудшколою Є.Рихлік час від часу звертався до чеських представників Губоно з проханням посприяти у забезпеченні чеських учнів зошитами, олівцями, книжками тощо. У 1923 р. голова Місії Чермак відвідав школу у Вільшанці в якості ревизора і побачив на власні очі умови, в яких професор Рихлік проводив заняття з сільськими дітьми. Він позитивно оцінив роботу вченого і від імені Місії дав директиву: “...зберегти чехів в Україні для самостійної чехословацької держави і для проведення тут її

інтересів в майбутньому економічному і торговому просуванні Чехословаччини на Схід.” [21]

З 30 жовтня 1923 р. Є.Рихлік прийняв завідування новоствореною хатою-читальнею. Нелегко було зацікавити книгою майже неписьмених мешканців села, особливо з урахуванням, що від бібліотеки перших переселенців майже нічого не залишилось. Але читачі могли вільно користуватись особистими зібраннями вченого. Тривала робота серед неписьменної частини населення. У тому ж році він заснував драматичний гурток, залучивши до співпраці усіх бажаючих. За відсутністю будь-яких культурних заходів вистави користувались значною популярністю [22].

З травня по серпень 1923 р. Є.Рихлік керував педагогічним гуртком перекваліфікації учителів Чуднівського району, передаючи свій досвід роботи в чеській школі. 17 травня 1924 р. він представляв спілку Робітос Чуднівського району на конференції профспілок. 13 червня того ж року вчений, як делегат від Вільшанки, мав нагоду поспілкуватись з волинськими селянами під час роботи позапартійної селянської конференції. Від них він дізнався про реальну картину розкуркулення і колективізації, про те, як колишні господарі перетворюються на рабів [23]. Чеське селянство, заможне і хазяйновите за часів його дитинства, знекровлювалось і розорювалось, зв'язане безглуздими директивами і розпорядженнями. Почуте і побачене на конференції глибоко розчарувало вченого щодо ширості радянської влади у справі допомоги національним меншостям.

Перебуваючи у Вільшанці, Є.Рихлік не обривав зв'язків із своїми чеськими знайомими в Києві, і восени 1924 р. йому стало відомо, що у Київській чеській школі на Шулявці, що отримала друге дихання після проголошення “коренізації”, для розширення подальшої роботи не вистачало чеських досвідчених вчителів, а крім того, завідувача школою товаришка Дивиш не справлялась з покладеними на неї обов'язками і збиралась залишити свою посаду. Порадившись з родиною, вчений написав листа до голови шкільного комітету Коробової з проханням прийняти його на роботу до шулявської школи. З 1 вересня 1924 р. Київський відділ народної освіти затвердив кандидатуру професора Рихліка на посаді завідуючого Київської трудовою школою № 105 [24].

Є.Рихлік називав дві причини свого переїзду до Києва. По-перше, важке матеріальне становище у Вільшанці. Родина не мала власного помешкання, обтяжуючи родичів, заробітна платня була мізерною. Не могла прогудувати і приватна практика вченого: зубожіле населення не мало чим платити за навчання дітей, бо не

було ані грошей, ані зайвих продуктів харчування. По-друге, професор Рихлік, перебуваючи у глухому, віддаленому від великих населених пунктів селі, не маючи доступу до нової літератури, опинився у суцільному науковому вакуумі [25]. Однак на нашу думку, очевидні ще два мотиви його прагнення припинити свою просвітницьку діяльність на Волині. Можливо, на його рішення вплинуло усвідомлення трагізму становища селянства під час побудови нової економічної моделі надто жорстокими методами. Розпач, розчарування і відчуття безсилля робили нестерпним пасивне спостереження страждань і поступової деградації рідного народу, для якого він самовіддано працював, сподіваючись на щасливе майбутнє. Крім того, його “рятувальна” місія на Волині була здійснена майже повністю. Є.Рихлік започаткував чеське шкільництво у районі, підготував нових вчителів, навчивши своїй методиці викладання, розбудував вільшанську початкову школу, зацікавив чехів національною культурою, зібрав унікальні лінгвістичні та етнографічні матеріали до вивчення українських чехів, тобто досить повно реалізувався як педагог і організатор, вчений і громадський діяч.

Титанічна праця Є.Рихліка була високо оцінена чеською інтелігенцією, місцевими органами влади та селянами. Комісаріат Народної Освіти у Чуднівському районі дав вченому таку характеристику: “...має солідну ерудицію й багатий досвід, являється дуже цінним робітником.” [26] Про спроби професора Рихліка відродити національні традиції на Волині стало відомо у Чехословаччині. У празькому журналі “*Naše Zahraniče*”, що редагував директор Інституту національних меншостей професор Ауерган, була опублікована стаття журналістки Мартінкової про культурний стан чеських українських колоній, в якій робота професора Рихліка у с. Вільшанка протягом 1920-1924 рр. названа самовідданою [27].

В серпні 1924 р. родина Рихліків повернулась до Києва і оселилась на Шулявці неподалік школи. На той час Шулявка була дуже впливовим чеським осередком України. Найбільший розквіт цієї громади припадає на 1914-17 рр., коли з початком першої світової війни пожвавився національно-патріотичний рух українських чехів. З приходом до влади більшовиків Шулявка гостро відчула на собі економічний та ідеологічний тиск з боку уряду. Після проголошення державного курсу на “коренізацію” чеська спільнота Києва намагалась повернути старі порядки, підняти патріотичний дух серед молоді, але зіткнулась з великими труднощами. Центральне місце у шулявській громаді займав завод

музичних інструментів. До революції це було досить відоме підприємство, що належало одному з найкрупніших фабрикантів Києва чеху Індржишеку. Шулявці знали і любили його як мецената і “заслужену перед київськими чехами людину” через виняткову для господаря підприємства турботу про робітників. Керували заводом висококваліфіковані інженери, які входили до технічного бюро. Робітники-чехи були задоволені умовами життя і праці. Шулявці не просто поважали Індржишека, а “захоплювались” ним через його піклування про культурне піднесення громади. Він сприяв роботі робітничого клубу, заснував школу для дітей робітників. Після його від'їзду фабрика була націоналізована і перетворилась на завод “Більшовик”. На чолі цього підприємства було поставлено чеського комуніста Міллера. Міллер був простим робітником, не мав спеціальної освіти, погано розумівся на виробничій специфіці і неприязно ставився до інженерної верхівки, всіляко намагаючись зменшити її вплив на роботу заводу. Добре відчуючи політичну кон'юнктуру у державі, новий директор встановив такі порядки, що врешті-решт, “фабрика Індржишека, – за влучним виразом одного з робітників, – зведена до нуля і може виготовляти лише балалайки.” [28] Він розпустив технічне бюро, на керівні посади призначив політично активних, але “більшою частиною недовчившихся людей”, позбавив колишніх інженерів права голосу. Завод мав власну школу, яка була заснована Індржишеком і до революції очолювалась Боучеком. До неї віддавали дітей робітники заводу, бажаючи виховувати їх у національно-патріотичному дусі. Але на середину 1920-х рр. чеська трудова школа Ч-105 була абсолютно зрусифікована. Є.Рихлік констатував, що чеська мова була у занепаді, призначена більшовиками завідуюча Дивиш не мала достатнього авторитету на Шулявці, через що викладацький колектив розбився на ворогуючі фракції. Більшість з них підкорялось інженеру заводу “Більшовик” Альберту і групі його однодумців, які майже повністю позбавили завідуючу реального впливу на освітній процес та організаторську роботу в школі. Справжнім господарем у школі була Чеська Місія, створена в Москві, яка мала своїх уповноважених у Києві. Місія ставила за мету “національно-патріотичне виховання дітей у школі при зовнішньо-радянській декорації, роботу над збереженням і зміцненням націоналістичних настроїв серед дорослих, особливо молоді шляхом відповідного змісту та характеру вистав, вечорів, зібрань і т. п.” [29] Іншими словами, Чехословаччина відводила київській громаді велику роль у майбутньому економічному і культурному співробітництві з Україною.

Певна частина шулявців була незадоволена повною залежністю від Місії, особливо після того, як місцева влада перевела школу на самозабезпечення, і основним джерелом фінансування стали субсидії від Чеської Місії. Основною фігурою цієї опозиції був родич і колишній компаньйон Індржишека Краткохвіль. Коли на посаду завідуючого школою було призначено професора Рихліка, він побачив, що шулявська громада “розвалюється”. Йому як керівникові дісталась важка спадщина. Викладацький колектив розбився на табори, шкільний комітет призначався Місією і фактично диктував її волю. Виховання національно-патріотичних почуттів гальмувалось через те, що молодь все більше втрачала почуття своєї національної приналежності. Крім того, неофіційний лідер Альберт вороже поставився до “більшовицького ставленика” – професора Рихліка. Тому першочерговими завданнями нового завідуючого було послабити вплив Альберта на шкільні справи, перебрати на себе керівні повноваження у школі і налагодити безпосередній зв'язок з Чеською Місією. Є.Рихлік змушений був весь час маневрувати між більшовицькими органами народної освіти, які пильно стежили за настроями київських чехів, і шулявською громадою.

По-перше, Є.Рихлік домігся, щоб шкільний комітет обирався всіма членами шулявської спільноти. Головою комітету обрали Краткохвіля. По-друге, він через Боучека та інших чеських знайомих налагодив зв'язок з Місією і спілкувався регулярно з її представниками з приводу забезпечення школи зошитами, книжками і т. п. По-третє, організував викладання чеської мови на високому професійному рівні. До того ж, Є.Рихлік завжди намагався брати участь у всіх подіях, які відбувались на Шулявці: батьківських зборах, зібраннях чехів на заводі, усіх культурних заходах у чеському клубі “Стромовка”. Він сприяв будівництву театру (сцени в саду “Стромовки”). Наприкінці 1924 р. голова Місії Дінтер запропонував шулявцям субсидію в 500-700 крб., і Є.Рихлік підтримав рішення шкільного комітету прийняти гроші як довготривалий кредит. Згодом там відбулись вистави шулявського драмгуртка на чолі з Круцьким. Є.Рихлік згадував: “Дуже патріотичних п'єс не грали, тому що боялись, але революційних п'єс теж не грали, посилаючись на те, що таких чеською мовою немає.” [30]

Важко доводилось Є.Рихліку на новій посаді. Дуже заважала у роботі відсутність єдності у поглядах членів шкільного комітету. Атмосфера у колективі була напруженою: конфлікти, інтриги, сварки і страх за власну безпеку в умовах нездорового пошуку

шпигунів, диверсантів, змовників, що набирав швидкості по всій країні. Незважаючи на своє чеське походження, професор Рихлік залишався чужим на Шулявці, бо належав до іншого середовища. Він часто ставав об'єктом нападів з боку прихильників Альберта. Шкільний сторож Кадержабек, що був “очима і вухами” неофіційного лідера, сповіщав його про кожний крок нового завідуючого. Активний член сокольської організації Адамець постійно висував на обговорення під час засідань шкільного комітету питання про невміння професора Рихліка проводити заняття з “сокольської гімнастики”. До того ж шулявцям не подобалось, що Є.Рихлік багато часу проводив у нечеських наукових колах, брав участь у громадському житті Києва, а отже, підтримував політику радянської влади [31].

Наприкінці 1925 р. в чеській трудовій школі № 105 склалась тривожна ситуація. Альберт і ініціативна група чеських патріотів, що згуртувалась навколо нього, намагаючись відвернути увагу більшовиків, досягли протилежного ефекту. Гостра критика радянської влади, відверте захоплення старими порядками на Шулявці і подіями у Чехословаччині, підтримка національно-патріотичних настроїв, опір ідеологічному тиску у культурній роботі і очевидний та надто активний зв'язок з Чеською Місією призвели до відчутного напруження навколо чеської громади Києва. Є.Рихлік, як людина, що вже не раз зіткнулась з жорстокістю засобів придушення невдоволення людей під час колективізації на Волині і загрозливими змінами в УАН, розумів, в якому становищі опинились київські чехи через необачність і легковажність своїх активістів. Він намагався відвести удар від школи, але зіткнувся з повною дезорієнтацією чехів у політичній ситуації в країні. Є.Рихлік спробував відволікти увагу влади, запропонувавши шкільному комітету демонстративно висловити протест проти кривавих подій в Празі у 1925 р., коли війська розігнали демонстрацію, поранивши десятки людей. Але шулявці з образою відкинули цю пропозицію, розцінивши маленьку хитрість як зраду. Коли до Києва приїхав голова Місії Дінтер і захотів відвідати школу, щоб безпосередньо поспілкуватись із дітьми, професор Рихлік вмовив його цього не робити, щоб зайвий раз не дратувати владу. Але вчинок завідуючого викликав незадоволення батьків і ще більше погіршив його репутацію на Шулявці [32]. На кінець 1925 р. вчений змушений був припинити свою роботу серед київських чехів. По-перше, умови роботи у шулявській школі стали нестерпними. По-друге, велике педагогічне навантаження відволікало вченого від наукової діяльності. По-третє, у ті роки

країну вже вразили перші політичні процеси проти української інтелігенції, і продовжувати свою "місіонерську" діяльність ставало з кожним днем все небезпечніше. Тому професор Рихлік змушений був відійти від улюбленої справи і прийняти запрошення Ніжинського інституту народної освіти обійняти посаду викладача української мови і літератури [33].

Але і після невдач та розчарувань вчений не полишав надії на духовне "пробудження" українських чехів. Працюючи у Ніжині, він продовжував збирати етнографічні матеріали з історії чеської колонізації українських земель, розсилаючи анкети по волинських колоніях, керував семінаром по вивченню чеської культури, підтримував жваве листування з чеською інтелігенцією і працював над монографією, яку так і не встиг завершити [34]. Після створення у 1929 р. при Етнографічній комісії ВУАН Кабінету по вивченню національних меншостей, яку він очолив, професор Рихлік організував Архів українських чехів, зібрав матеріали до "Історії чеського друку на Україні", що стали основою для розбудови музею національних меншостей, здійснив експедицію по чеських колоніях Волині [35]. Професора Рихліка можна вважати фундатором чехознавства радянської доби, вченим, який вперше здійснив комплексне дослідження чеської спільноти України. Його зусилля по відродженню культури і духовних традицій чехів мали, безперечно, велике значення і сприяли розквіту цієї національної меншості в Україні. Але арешт і нагла смерть Є.Рихліка, переслідування чеської інтелігенції у 1930-х рр. і повне скасування усіх позитивних наслідків і надбань "коренізації" поставили крапку у трагічній історії національного відродження українських чехів. Наукові праці вченого, присвячені чеській людині України з початку колонізації до 1930-х рр., сьогодні є джерелом безцінної інформації про етнічну історію нашої країни.

Джерела та література:

1. ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 250.
2. Данилюк Ю. Дві батьківщини Є. Рихліка // Репресоване краєзнавство (20-30-і рр.). – К., 1991. – С. 284-287; Ємельянов В. З когорти нескорених // Література і культура Полісся. – 1994. – Вип. 4. – С. 59-62; він же. З когорти нескорених // Просвіта. – 1993. – квітень; Костриця М., Мокрицький П. Справа всього життя // У просторі і часі: Видатні постаті Житомирщини. – Житомир, 1995. – С. 130-140; Костриця М. В'язень № 37. Повернення з небуття // Житомирський

- вісник. – 1997. – 31 січня; Луцький Ю. Чехи на Україні (1917-1933). Трагедія господаря // Хроніка 2000. – 1999. – № 29-30. – С. 139-145; Польовий Л., Шаповал Ю. Євген Антонович Рихлік // Відродження. – 1993. – № 11. – С. 52-54; Шаповал Ю. Належить до небагатьох вчених-славістів. (Життя і смерть чеха Євгена Рихліка) // Пороги. – 1998. – № 1. – С. 6-8; № 2. – С. 6-8; він же. Належить до небагатьох вчених-славістів. (Життя і смерть чеха Євгена Рихліка) // Україна. XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001. – С. 374-388; Самойленко Г. Нежинская филологическая школа. 1820-1990. – Нежин, 1993; він же. Ніжинська вища школа. 1920-1995 рр. - Ніжин, 1995; він же. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету. – Ніжин, 2000. – С. 133-136.
3. Див.: Павленко Л. Євген Рихлік: формування та еволюція історичного світогляду // Сіверянський літопис. – 2001. – № 5. – С. 89-96.
  4. НВ ДАЧО. – Ф. Р-6121. – Оп. 2. – Спр. 3301. – Арк. 43 зв.
  5. Рихлік Є. З етнографічних студій. І. Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики // Записки Ніжинського Інституту Народної Освіти. – 1927. – Кн. VII. – С. 193-197; він же. Чеські колонії на Житомирщині // Хроніка 2000. – 1999. – № 29-30. – С. 106-110.
  6. Кржижанек С. Де ж радянська влада? // Хроніка 2000. – 1999. – № 29-30. – С. 135.
  7. Рихлік Є. З етнографічних студій. І. Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики // Записки Ніжинського Інституту Народної Освіти. – 1927. – Кн. VII. – С. 197.
  8. Кржижанек С. Сатира на Крошню Чеську // Хроніка 2000. – 1999. – № 29-30. – С. 134.
  9. Короткий звіт про діяльність Добродійного і Просвітницького Товариства імені Яна Амоса Коменського в Києві у період війни 1914-1917 рр. // Хроніка 2000. – 1999. – Вип. 27-28. – С. 268-269.
  10. Рихлік Є. З етнографічних студій. І. Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики // Записки Ніжинського Інституту Народної Освіти. – 1927. – Кн. VII. – С. 196.
  11. Архів ІМФЕ НАНУ. – Ф. 7. – Спр. 6 з / 70. – Арк. 26.
  12. Там само. – Арк. 28.
  13. ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 27 зв.
  14. Рихлік Є. З етнографічних студій. І. Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики // Записки Ніжинського Інституту Народної Освіти. – 1927. – Кн. VII. – С. 196.
  15. ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 26.
  16. Луцький Ю. Чехи на Україні (1917-1933). Трагедія господаря // Хроніка 2000. – 1999. – № 29-30. – С. 126-127.
  17. ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 26 зв.
  18. Архів ІМФЕ НАНУ. – Ф. 7. – Спр. 6 з / 70. – Арк. 12.
  19. Там само. – Арк. 12 зв.
  20. ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 26 зв.-27.
  21. ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 55 зв.
  22. НВ ДАЧО. – Ф. Р-6121. – Оп. 2. – Спр. 3301. – Арк. 26; ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 26 зв.-27.
  23. НВ ДАЧО. – Ф. Р-6121. – Оп. 2. – Спр. 3301. – Арк. 42.

24. ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 27 зв., 28, 43.
25. Там само. – Арк. 55зв., 28.
26. НВ ДАЧО. – Ф. Р-6121. – Оп. 2. – Спр. 3301. – Арк. 36.
27. ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 42.
28. Там само. – Арк. 67.
29. ДАЧО. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 56 а.
30. Там само. – Арк. 18 зв., 29, 38, 55 н.
31. Там само. – Арк. 55 зв, 55 б.
32. Там само. – Арк. 83, 85.
33. НВ ДАЧО. – Ф. Р-6121. – Оп. 2. – Спр. 3301. – Арк. 8.
34. Див.: Павленко Л. Євген Рихлік: формування та еволюція історичного світогляду // Сіверянський літопис. – 2001. – № 5. – С. 89-96.
35. Науково-дослідча праця серед нацменів // Бюлетень Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії Наук. – 1928. – № 10. – С. 2.